

всяко общество; хора, за които не само предварително се знае, че нямат никакви шансове да се класират, но и които въобще не са се класирали. Всеки един от тях може да бъде само другар. "добър другар" и да кашля лошо" (както между другото е кашлял и самият Вапцаров през октомври 1936 г.) Та тук, сред тези хора е Вапцаров: аутсайдер с аутсайдерите – няма как да не иска да "подобрява обществото". То трябва да се смени, за да се промени и ценностната му система, последните да станат първи.

Коего е в литературата, същото е и в живота.

Ако се върнем три години назад, ще видим, че историята се повтаря. Кой създадоха неформалните дружества, кои бяха следени, интернирани, ядоха боя? Ония, на които им бe тясно, не бяха признати от официалната критика, наука, право и пр. соцкомунистически институции. Те можеха да се впишат и запишат в списъка на ценностите само като разрушат старите и създадат новите.

Така че: Вапцаров е бил узрял за действие. Чакал е готов, само да има кой да го покани. Успоредните прави на житейския и душевния му път, на социалния му бит и духовните му занимания са извървели пространството си и някак бързо-бързо са се пресекли през ноември 1940 г. по време на Соболевата акция.

Провал с книгата, провал с професията. Един – но не в механата – в борбата – открит му е път.

Трябвало е само да се появи изкусителят.

И той се е явил – септември 1941 г.

Но преди това – е третият провинциализъм на Вапцаров – идейно-политическите му разбирания.

Да отворим дума и за тях, защото те са за Соболев, още преди да дойде Соболев.

12-15.X.; 21-23.X.1992 г.

ТРЕТИЯТ ПРОВИНЦИАЛИЗЪМ

*Може да се вярва само в онова, което не е, но ще бъде.
Д.Мережковски, "Христос и Антихрист"*

Комунизмът подмени обекта, но съхрани механизма на религията.

Какъв по-удобен "случай" за употреба от Вапцаров, още повече че при него механизмът е бил предварително включен. И по природна даденост, и по евангелистко възпитание, и по битността си на работ-

ник той е можел да клони само вляво. Но неговото ляво произтича не толкова от социалния му произход, колкото от душевната му нагласа. Всеки емоционален и добър младеж съчувствува на нещастните и бедните. А колко по-отворен за тях ще е оня, който живее преди всичко в света на книгите, отколкото на реалността. Да съчувствуваши, да далеш нещо на бедния все пак трябва да имаш. Ако не средства, поне душа. В детството, в юношеството и в първите години на младостта си Вапцаров е имал и двете. Той е бил съзерцателен и меланхоличен, дори странен. Личи от спомените на връстниците му банскалии, от снимките. Пък и в ония години всеки шо-годе осигурил материално семейството си е бил (така, помня, беше и няколко години след 1944 г.) щедър към бедния: я дрешка, я сиренце, я хляб, я бобец, я брашънце ще му даде, ей тъй, от благодарност към Бога, който не го е изоставил. Това не беше и не е било филантропия, то си е неписан закон отвека, дори е израз на българско суеверие пред съдбата, която може да се извърти всякак.

Свързането на това съчувствие към онеправданите с идеите, доколкото те могат да бъдат възприети пълноценно в юношеството, при Вапцаров е станало чрез болшевика белогвардеец д-р Майлер. Но младежът е на такъв възрастов и "идеен" етап, че при него това е повече социален сантиментализъм, отколкото избистрена идеология. Каква идейност у 13-14-годишния юноша: той е по-скоро симпатизант, отколкото осъзнат. Не е идейна зрялост и речта на 22-годишния Вапцаров при завършване на Военноморското училище. Тя е по-скоро израз на едно доминиращо настроение сред по-будните младежи, преувеличено от поетовото въображение, от склонността към бунт и несъгласие, съпътстващи всяка младост. "Вие вярвахте в нещо, които нам днес се виждат смешни. Ние едва ли вярваме в нещо. И не сме виновни за това..."

В тази възраст ти се ще повече да повярваш, отколкото да си без вяра.

"В своя сън ние дори чуваме кошмарния грохот на стъпки от безработни върволици" – от същата реч – е по-скоро перифраза на абстрактната социално-революционна метафористика на Смирненски, отколкото опозната житейска реалност, макар че Вапцаров твърди обратното: "Това не са поетични форми, това е една действителност, която не търпи никаква илюстрация, защото излиза фалшива, малка, хилава." Напротив – би трябвало ораторът да я илюстрира, но фактът, че не го прави, говори, че тя не е във вида и размерите, за които говори. По-скоро той е още под впечатлението за бедност от пътуванията си

из средиземноморските пристанища, изразени в "Ключът на Суец, Градът на южните нилски красавици."

"Вие ни сочихте единствен стимул – България – продължава речта си Вапцаров, – но ние знаем, че този стимул, колкото и да е мил, не облекчава суровите закони в борбата за хляба. Ние знаем, че ще трябва да затънем в блатото на една гибелна партизанщина, за да могат да ни подхвърлят окалян зальк хляб."

Вярно е, че в онези години България не е постигнала "процфтяването" си при социализма; че поради европейската и световната икономическа криза много от стойностите са разколебани (това не ти е националното опиянение от всенародната война през 1912 г.), но също така е вярно, че в края на 30-те години България се стабилизира икономически, че постига един добър стандарт за поданиците си, и тези, които са били зле материално, са малцинство. Това обяснява защо комунистическата партия не е имала широка подкрепа от народа, защо е прибегвала до насилствени средства – и в пропагандата, и в практиката си, – за да постигне някакъв ефект; защо накрая тя не спечелва властта с избори, а с помощта на съветските щикове. И ако погледнем дейността на Вапцаров през 1940-1942 г., можем да я определим не само като противодържавна, но и като "затънала в блатото на една гибелна партизанщина". Като прибавим, че за своята политическа партизанщина той е получавал отначало по 200-300 лева на седмица, а после по 2000 лева на месец, и то от чуждо разузнаване, не можем да не заключим, че е бил "окалян" тъкмо неговият "зальк хляб", че този зальк му е бил "подхвърлен". Т.е. той е станал тъкмо това, което е отричал в речта си. И не можем да не си припомним поговорката: "Голям зальк лапни, голяма дума не казвай."

Но кой да поучи младостта – дори и да завърши военноморско училище, за нея морето винаги е до колене.

Знаем по-нататък работническата одисея на Вапцаров. Макар да е възпявал, разбрал и оценил, че "романтиката е сега в моторите", макар да е познавал добре тези мотори, да е виждал в тях "вечната човешка бодрост", дори свободата, той ги е свързвал единствено с "новия обществен строй". Машината, моторите като средство за промяна на живота към по-добро той е идентифицирал със СССР. И то след като е работил с техника западноевропейско, а не съветско производство; след като не е учил, че от електрическата крушка до парната машина, радиото и самолета всичко е руско изобретение. Това късогледство ми прилича на пропагандата преди и след 9.IX., че родината на техниката и прогреса е Съветският съюз, че само социализмът е причина да имаме трактори и комбайни. Сякаш това не е всеобщ ход на цивилизацията, на техническия XX век, който започна

от Америка и Западна Европа и който едва ли ще догоним. Поради вековната ни изостаналост сме бедни, не поради обществения строй, експлоататорската природа на капитализма и пр. Де да можехме да го направим този пуст капитализъм! Но направихме другото: фикционалната формация на всички изостанали и по-прости народи, която ни върна и преди 1939 година.

Да се поддаваш на подобни илюзии, когато си технически грамотен, е липса на интелигентност, наличие на партийно и идейно заслепление, рожба на ограниченост, която води до фанатизъм. Всеки фанатик закономерно се превръща в сектант. А поради партийната си привързаност Вапцаров е сектант във всичко, макар че по душа е ратувал за новото и доброто. Въпросът е в какво и чрез какво го е виждал да се осъществи.

Ако е ставало в разговор дума за политическите процеси през 30-те години в СССР (Бухарин, Радек и пр.), "Вапцаров в тези разговори взимаше пълно участие и защитаваше позицията, която защитаваше нашият работнически печат." – Хр. Радевски. Опоненти са му били освен Радевски – Жендов и Ангелушев. Като знаем политическата им съдба през годините след 9.IX., можем да си отговорим – хипотетично, разбира се, – как би се държал и къде би застанал Вапцаров, ако не беше разстрелян.

Какво е мислил Вапцаров по македонския въпрос бе тема на предишните откъси, но и по него не блести с широта.

Когато младият Крум Радонов се похвалил на Вапцаров, че замива да следва в чужбина, последният заключил: "Ти отиваш да учиш. Ще станеш инженер. Да... Значи гоним лично щастие. Като че и ти, и аз станахме излишни на работническата класа доле, та аз към София, ти към Бърно." – Кр. Радонов.

Пак според "позицията, която защитава нашият работнически печат" Вапцаров определя и отношението си към Кормиловския спор, макар някои от съвременниците му да се опитват да замажат работата. И то е обяснимо, ако съдим от спомени на Хр. Радевски от какво се е възхищавал поетът работник: "Гражданин, прошу по чести. Говорит со мною. (Ед. Багрицки, "Песен за Опанас" – б.м.) Очите на Коля засияваха от това място. Гледай – казваше – какъв маниер на разпит! Вместо да почне още от вратата с ритници и ругатни, той любезно му подава цигара и му казва "гражданин", макар да знае, че това е бандит". Ние днес сме осведомени повече за "любезността" на съветските следователи, но за нея се е знаело достатъчно и тогава, не само от левите интелигенти (нали са спорили), но и от недесните, умерените дори, чрез демократичния печат.

Сектантството води не само до безкритичност, води и до слепота: "Започна да ми разказва колко трудно на съветските хора, защото нямат достатъчно специалисти. Затова са принудени да ползват чужди специалисти – в това число и врагове, които понякога им правят пакости." – Д. Лагадинова. И пак според нея: "Много разговаряхме за това как в бъдещото общество ще се разпределят професиите. За желанията на хората говореха повече, свързваха труда с желанията, а не със способностите."

Каква социална и обществена наивност! Какво непознаване на природата на труда, дори да си трудещ се!

Чудя се само как "Кольо много се възмущаваше от сектантството и ограничеността на някои наши другари. Той самият не беше кой знае колко начетен човек и с някаква широка културна ерудиция, но беше надарен с богата душа и оригинален ум и можеше и през заплетената терминология и сухите формули или пищни фрази да прозре кое е истинското и кое лъжливото. И често – макар на шега – си разговаряхме какви поражения ще нанасят такива хора на отговорни места, когаго вземат властта." – Хр. Радевски.

Сектантът се възмущава от сектантството! Сектантството е нямало защо да чака да вземат властта, за да се прояви. Проявата му е още тогава, в плътта и кръвта на идеологията. И то е още по-страшно, защото присъствува в нещо фикционално, за чието осъществяване (вземане на властта, но не на шега) самият Вапцаров си е служил с най-брутално реални средства – насилие, конспирация, диверсия.

Че не е бил "кой знае колко начетен" и с "някаква широка култура" (Радевски има предвид литературна) личи и по гражданската му и обществено-партийна ориентация, по информираността му като поданик на една все пак правова държава. Във вестника на Данаил Крапчев "Зора" Вапцаров не само е публикувал отзив за изложбата на семейния приятел Щъркелов, но и се е пишло от самия Крапчев за политическите процеси в Русия (29 януари 1937 г.), за Сталин (13 юли 1937 г.), за "диктатура и демокрация" (16 юни 1937 г.), за "Сталиновския парламент" (12 януари 1938 г.), за комунистическата утопия и болшевишкия експеримент, за що е парламентаризъм и диктатура, за правата на човека и народите. Къде е бил тогава Вапцаров? Кой е? При всичките ѝ тогавашни несъвършенства конституционната монархия е давала възможност на мнозинството да има поприще и да бъдат защитени трудът и собствеността му. Наивност, историческа и гражданска непросветеност, липса на култура в обществознанието е да смяташ, "че социалните и стопански въпроси, които вълнуват

нашето време, за първи път се поставят пред човечеството." – (Д. Крапчев, "Социалният въпрос", "Зора", 14 септември 1931 г.)

Впрочем на същото равнище са и днешните идеолози на БСП во главе с Андрей Луканов, ако и да употребяват по-съвременна терминология, ако и да пращат посланията си от "Развигор" – какъв закъсният героичен постромантизъм – компилация на Димитров и Моабит едновременно!

Но за фанатика идеалист всичко е било без значение. Той е живял в по-добро общество, не само без да го е разбрал, но и без да иска да го разбере: "Ленин за Вапцаров беше онова начало на новата ера върху нашата планета, което е свързано с всички сложности на прехода от варварството към хуманизма. И гука, разбира се, между другите въпроси изникваше въпросът за пролетарската диктатура, за необходимостта да се унищожават хора. Хуманистът, сърдечният човек Вапцаров си даваше пълна сметка през какво трябва да мине революцията, за да победи. И поради това се възхищаваше от образа на Дзержински и на ония органи, които са "изваденият меч на революцията." – Хр. Радевски.

При такова възхищение от страна на Вапцаров нямало е как да не им служи, което и е станало. С каква тогава "богата душа" и "оригинален ум" според определението на Радевски е "надарен" Вапцаров? И имал ли ги е въобще? Какъв "хуманист" е, какъв "сърдечен човек"? И давал ли си е наистина сметка що ще рече в действителност "пролетарска диктатура"?

Да кажем, че не си е давал, значи да го оправдаем. А, ако си е давал (както твърди Радевски) – какъв освен терорист е той тогава? Все пак ония, които са убивали, които са унищожавали или подпомагали унищожаването на човешки същества, са духовно и хуманитарно непросветени и убоги независимо от величието на целта.

И преди, и сега те могат да отговорят само с празни, високопарни фрази за нова епоха, факели на нова вяра, преход към хуманизъм от варварството, но самите те си остават варвари. Та нима за варварство и срещу варварството не говори в Лайпциг самият Димитров с едничкото основание, че неговото варварство, варварството, на което служеше, е по-малко варварско от фашисткото.

За степента между тях се произнесе историята и днес аз мога да постъпя само като Пилат.

И неочаквано добродетелта се превръща в своята противоположност: "У него чувството за дълг беше едно от най-високите човешки качества." – Хр. Радевски.

Има ли нещо по-опасно от фанатик и идеалист на комунизма със силно развито чувство за дълг?

Той предварително е оправдал морално всичките си действия. Той е морално сляп, хуманитарно дефектен. И дали пък всичките социални и човешки съчувствия, всичката сърдечност и добрина на Вапцаров не са компенсаторски механизъм за истинската им липса. Човек може, както казва жена ми за мен, да е емоционален, без да бъде чувствителен. И колко навреме и на място ми идва една Вапцарова характеристика от К. Сирлешов: "У него повече говореха чувствата." Сиреч: Вапцаров е добряк, без да е добър, равнозначно на егоизма на всеки творец: засяга го само това, което засяга лично него; каквото той поиска, а не каквото е поискала.

Паза се от обобщения, за да не прозвучат като преднамерена квалификация, но най-малкото от написаното дотук е ясно едно: Вапцаров все още не е бил оформена личност. Личността при него е била в латентно състояние. Той цял живот е искал да я докаже: ту в поезията (не е успял), ту в професията (също) и се е хвърлил надолу с главата, изненадващо и за себе си, в конспирацията. Той се е опитал да обективира поетическите си фикции, които е пренасял и върху идеите си (политически и обществени) чрез и във живота. И тук, както във всичко досега, винаги съм бил изненадан от собствените си изводи. Немун е било трудно да напише "какво тук значи някаква си личност". Понеже не я е имал. Цял живот се е мъчил да се самоидентифицира чрез външни влияния. Той не е управлявал живота си – той е "управляван" от живота.

И пак да се върнем на Сирлешов: "У него повече говореха чувствата, отколкото разумът на конспиратора." Сматракалев: "Моето убеждение е, че той не беше роден за конспиратор – такъв му беше строежът... Душевният му строй, психическият."

Не е бил, а е бил. Та той и тук е аутсайдер.

Как да не последва новото му, трето сгромолясане. Последното. Фаталното.

"Аз например мисля, че той не е бил подготвен много добре теоретически за възприемане на идеите на комунизма, на марксизма-ленинизма. Не е знаел първоначално какви ще бъдат основите на новия строй, икономическият му и класов ред. Но той си е представял, че това ще бъде един много по-съвършен, по-човечен строй и тъкмо затова е станал комунист." – Д. Лагадинова.

Че не е бил "подготвен", доказахме преди това по друг път, с други аргументи. Но въобще в какво е бил подготвен? В нищо. Способен е бил само на илюзии. Щом не разбираш разбираемото, онова, което те заобикаля, близкото, няма как да не вземеш за по-съвършено далеч-

ното, което не е, но може да бъде-не-бъде. Това вече е пар екселанс поетическа даденост, и то от най-лоша проба: търсиш, без да знаеш какво. Т.е. поетическите заложби, галантът са все още в ембрионален стадий, пилето прочуква яйцето и не подозира, че светлината е заредена с по-голям мрак от мрака, в който е било. И този мрак е посилен, тъкмо защото има и светлина. Какво са социалните контрасти пред този контраст, разните му там идеологии и идеологеми!?

Но Вапцаров не е имал око за "втория план" на нещата, той ги е възприемал i към I. Той е вярвал.

Вярата е право на всеки. За вярването не можеш да съдиш никого. Можеш да го съдиш за постъпките му; "по делата им ще ги познаете". Вярата предполага фанатизъм: фанатизмът е ограниченост, както прекалената честност, както всяка прекаленост. Фанатизмът не предполага диалог. Той идва с меч. И действа с меч: "Да не мислите, че дойдох да поставя мир на земята; не дойдох да поставя мир, а нож. Защото дойдох да настроя човек против баща му, дъщеря против майка ѝ, снаха против свекърва ѝ; и неприятели на човека ще бъдат домашните му." (Евангелието, гл.10, 34, 35, 36).

Така започва не само Христос. Така започва всеки Христос. Само че той е имал "покровителството" на Бог Отец, който, дори да умре, ще го спаси чрез възкресението. Кой ще спаси Вапцаров, кой е неговият покровител-възкресител? Собствената му вяра (затова така истерично-телесно я брани – "ревнал от болка"). Такава вяра като че ли по-скоро прикрива едно дълбоко неосъзнато съмнение, отколкото да я потвърждава. Такава вяра е един дълбоко скрит "истеричен комплекс". Наистина е неуместно да я "шурмуваш" с куршуми. Наистина "Ресто! – Не струва!" И все пак за нея има "открити" "бронебойни патрони": "С куршум можеш да убиеш човека, но не идеала. Да унищожил идеала има само едно средство: да му дадеш да се осъществи." – Ат. Далчев.

Той се осъществи-самоуби.

И зейна безсмислието на жертвата и борбата. На вярата, идеала и фанатизма. От двете страни. Защото и двете се оказаха условности. Само дето настроиха "човек против баща му, дъщеря против майка ѝ"... и т.н. Семейното противопоставяне, "домашните неприятели" бяха в границите на един цял народ, на цяла държава. И подстрекателите не може да не са виновници, дори да са платили за това с главите си. Те са осъдени тогава (1942 г.), и то справедливо (дошли са с нож), оправдани са с подарената, насилствена "победа" (даже са и героизирани); днес, когато и "победата" се обезцени, те си остават жертви на

себе си. Никой не може да ги възкреси, защото техният Бог е мъртъв.

Възкресителят на Христос – жив, макар и невидим. Той остана като вечно непостижима цел, извън времето и пространството. Комунистите, Вапцаров работиха – и се стремяха – към видимото, служеха си с видими средства (чрез ножа), променяха обстоятелствата, чрез обстоятелствата – човека. И той си остана непроменен.

Богът е следствие на човешкия дефект; комунизмът искаше да поправи дефектите.

И си остана атеист-антихрист.

В това е третият провинциализъм на Вапцаров, обусловен от предишните два.

И платеният данък на всяко безбожие, на всеки опит Бог да бъде подменен. Той не е, но ще бъде: недостижимостта му го прави вечен; безсилието ни пред него ни осъжда на вяра.

Вапцаровият Бог беше.

"Материализирането" му го унищожи.

Яви ли се – и изчезна.

Бог е не само любов.

Бог е тайна.

Тайна е всяка любов.

26-27.X.1992 г.

(ИЗ ДНЕВНИКА)

След всичко дотук: няма как поне един да не ме нарече поетомразец.

Женомразец съм бил. Защо не и поетомразец?!

То и поетите са като жените: все си търсят тих кът – бърлогоподобен, майчинонапомнящ скют, утробен уют. И понеже е невъзможен – създават го в себе си; за да си оближат раните.

Блъскат се тук-там – пък клекнат, уморени от себе си: приживе живи да се оплачат. Мигът на отчаянието след "удар подир удар" е мигът за снасяне на яйцето. Дори не се и налага топъл полог – толкова внезапно е "раждането". Нямаш време да окрякаш двора.

Но за мен това е най-унизителното състояние, в което може да изпадне "гордият" човек.

Всякога съм обичал (заради облекчението) и ненавиждал (заради унижението) този единствен изход на безсилието пред живота и смъртта.

Но можеш ли да си силен и да си поет?!

Поне аз съм искал да съм като всички...

25 октомври 1992 г.